

УДК 351.853:378.245

ПИТАННЯ ОХОРОНИ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ОСТАННІХ РОКІВ

Кармазіна Н. В.

*Університет економіки і управління, Сімферополь, Україна
E-mail: karmazinanata@ukr.net*

У статті розкрито пріоритети сучасних історичних досліджень, враховуючи галузевий підхід. Здійснена спроба наукової класифікації дисертацій з питань охорони історико-культурної спадщини за проблемно-тематичною ознакою. Охарактеризовано дисертаційні дослідження на основі аналізу їх предмета, мети, основного змісту, наукової новизни й практичного значення.

Ключові слова: дисертаційні дослідження, охорона історико-культурної спадщини, пам'ятки історії та культури, пам'яткоохоронні проблеми, пам'яткознавство.

Одним з актуальних завдань духовного відродження України протягом років незалежності залишається питання збереження історико-культурної спадщини, яка «упродовж багатовікової історії українського народу зазнавала значних втрат. Загибель пам'яток спричиняли не лише природні фактори, тривалі і жорстокі війни. Їх цілеспрямовано нищили під час тоталітарного режиму, антирелігійних кампаній, вони гинули від порушення чинного законодавства в застійні часи. Доводиться констатувати, що законодавство і понині порушується, і то доволі масштабно» [1, с. 4].

Для вирішення пам'яткоохоронних проблем в Україні потрібно створити оптимальну концепцію збереження пам'яток історії та культури. Для цього необхідно переосмислити досвід, накопичений у цій галузі, розробити методологічні засади та переглянути законодавство. Підґрунтям для створення нової концепції дослідження і збереження історико-культурної спадщини можуть стати дисертаційні роботи останніх років, у яких розглянуто теоретичні проблеми пам'яткознавства, проаналізовано досвід роботи з охорони пам'яток державних та громадських організацій, окремих громадських діячів, аматорів. Звернення українських науковців до пам'яткоохоронних питань свідчить про наявність невирішених актуальних питань в цій галузі, а також надбань, які потребують аналізу та узагальнення.

Дисертаційні роботи, присвячені охороні історико-культурної спадщини, в залежності від цілі праці підрозділяються на дослідження, у яких розкрито сучасний стан справ в пам'яткоохоронній сфері та подано рекомендації щодо вирішення проблем галузі, використання пам'яток історії та культури (Андрес Г. О. [2], Демиденко О. О. [3], Жукова О. В. [4], Корнієнко В. В. [5], Манаєв О. Ю. [6], Худолей О. С. [7]), а також дослідження, де презентовано історію розвитку системи охорони культурної спадщини в різні історичні періоди в окремих регіонах України (Гаврилюк С. В. [8], Денисенко О. А. [9], Принь О. В. [10], Присяжнюк О. М. [11], Романовський В. С. [12], Чернікова І. В. [13], Хлівнюк О. В. [14], Ярошенко Є. С. [15]).

Треба виокремити дослідження, які розглядають охорону пам'яток в контексті розвитку історичного краєзнавства (Бесєдіна Н. В. [16], Ігнатенко М. М. [17], Каньоса А. М. [18], Кармазіна Н. В. [19], Поставника М. В. [20], Сеньківська Г. Я. [21], Щербина Н. Ф. [22]). Окрему групу складають дисертації про життя та діяльність відомих українських пам'яткоохоронців М. Біляшівського, О. Левицького, О. Новицького, Ф. Ернста.

Кандидатські дисертації, присвячені сучасному періоду мають спільний об'єкт та хронологічні рамки – історико-культурну спадщину, пам'яткоохоронну справу в умовах незалежності. Вирізняються ці роботи предметом та метою дослідження, тематичними компонентами яких і зумовлена структура робіт.

Мінлива суспільно-політична, соціально-економічна, культурно-освітня ситуація останніх років спонукає українських дослідників проаналізувати і виявити певні закономірності процесу трансформації у збереженні українських пам'яток. Дисертація Оксани Сергіївни Худолей «Трансформація пам'яткоохоронної справи у процесі становлення незалежної України (90-ті рр. ХХ – початок ХХІ ст.)» [7] присвячена теоретичним та практичним змінам, які відбулися в галузі збереження, охорони, реставрації, дослідження та використання нерухомих пам'яток України після здобуття нею державної незалежності, а також – перспективам розвитку цієї галузі. Базуючись на здобутках історіографії питання і маловідомих, але доступних джерелах, які дають можливість всебічно розглянути порушену проблему, авторка подає розлогу характеристику змін (трансформаційних процесів), які сталися в пам'яткоохоронній галузі України за період 1991–2007 рр.

В дисертації О. С. Худолей на підставі аналізу законодавчої бази охорони нерухомих пам'яток, реструктуризації органів вітчизняної пам'яткоохоронної справи, сучасних державних програм у галузі охорони культурної спадщини та державного забезпечення пам'яткоохоронної галузі України порівняно зі світовими нормами охорони нерухомих пам'яток робиться висновок, що зміни в офіційному (державному) забезпеченні цієї галузі відбулися на краще. У дисертації підкреслюється позитивна роль організаційної, науково-теоретичної, видавничої діяльності наукових установ та громадських організацій України в процесі становлення національної програми охорони нерухомих пам'яток.

В роботі О. С. Худолей наголошує на тому, що вирішення актуальних завдань пам'яткоохоронної справи в Україні на сучасному етапі (серед яких насамперед покращення становища її місцевих осередків) є гарантією її корисних трансформацій у наступні періоди. На це мають бути спрямовані зусилля держави й усіх громадян українського суспільства.

Кризова ситуація, в якій на сьогодні знаходиться пам'яткоохоронна галузь України в умовах трансформаційних процесів, актуалізує вивчення діяльності міжнародних структур у сфері охорони культурної спадщини. Світовий досвід дає можливість розробки практичних заходів збереження пам'яток історії і культури України, аналізу наявних і можливих форм співробітництва з міжнародними структурами та вироблення науково обґрунтованих пропозицій із подальшого вдосконалення і підвищення ефективності заходів охорони культурної спадщини України. Інтеграційні процеси в державній політиці охорони культурної спадщини України та реалі-

зація міжнародних вимог щодо пам'яткоохоронної справи на національному рівні розглянуто в дисертаційній роботі старшого наукового співробітника Українського центру культурних досліджень Міністерства культури і туризму України Ганни Олександрівни Андрес [2].

У роботі проаналізовано діяльність міжнародних організацій UNESCO, ICOMOS, Ради Європи та визначено напрями їх впливу на національну систему охорони культурної спадщини України. Авторка підкреслює, що Україна, як член UNESCO та Ради Європи, несе відповідальність перед світовим співтовариством за збереження національної культурної спадщини. В дослідженні аналізується історія становлення і динаміка розвитку співпраці України з міжнародними організаціями (у другій половині XX – на початку XXI століття), напрямком роботи яких є розробка вимог для вдосконалення системи охорони пам'яток держав-членів.

У комплексному дослідженні Г. О. Андрес на основі аналізу міжнародних нормативних актів, законодавства України, матеріалів діловодства та історіографії визначено основні напрями охорони пам'яток, що сформовані на міжнародному рівні. Авторка аналізує відповідність пам'яткоохоронної справи України світовим стандартам, визначає, що пристосування до міжнародних вимог має відбуватися з урахуванням національної специфіки. Г. О. Андрес не тільки визначено комплекс проблемних питань пам'яткоохоронної галузі України, що потребують удосконалення, а також запропоновано заходи щодо поліпшення стану охорони пам'яток.

Вперше у вітчизняній науці комплексно висвітлено проблему взаємовідносин історико-культурної спадщини та туризму з позицій самих пам'яток як основних складових екскурсійних маршрутів пізнавального туризму в дисертаційній роботі Корнієнко В'ячеслава Васильовича «Історико-культурна спадщина та її використання в туристичній сфері України (1991–2007 рр.)» [5]. На підставі комплексного вивчення джерел та літератури, а також отриманих в ході експедиційних досліджень результатів, автором проаналізовано практичний та теоретичний досвід пристосування пам'яток історії та культури України до функціонування в туристичній сфері. В результаті проведеної роботи складено реєстр пам'яток історії та культури національного значення, які є туристичними об'єктами. Були встановлені загальні чинники, які впливають на інтенсивність їх залучення до екскурсійних маршрутів і залежать від якостей самих пам'яток. Такими чинниками є високий рівень концентрації екскурсійних об'єктів, здатність пам'ятки на емоційному рівні впливати на глядача, наявність туристичної інфраструктури навколо кожного екскурсійного об'єкта. Відповідно до отриманих даних автором була сформована концепція найоптимальнішої форми перетворення складових історико-культурної спадщини на екскурсійні туристичні об'єкти. Суть цієї концепції полягає у створенні на основі пам'ятки тематико-експозиційного музейного комплексу з метою формування національної системи туристично-екскурсійних маршрутів.

Сучасний стан збереження і використання дванадцяти мурованих замкових комплексів XII – XVII ст., що збереглися понині на території Хмельницької області, подано у дисертаційній роботі Оленою Вікторівною Жуковою «Замкові комплекси XII – XVII ст. Хмельницької області на сучасному етапі: стан, проблеми збереження і використання». В роботі розглянуто процеси зародження та еволюція замкових

комплексів, висвітлено взаємозв'язок історичних подій і видатних особистостей, розкрито сучасний стан замків, рівень збереження та використання пам'яток фортифікаційного будівництва Хмельницької області. Авторка пропонує створити нові екскурсійні та туристичні маршрути, які б охоплювали всі замкові комплекси області, що дозволить зберегти напівзруйновані об'єкти, залучити їх до туристичної мережі України, популяризувати існуючі замки-музеї. О. В. Жукова обґрунтовує, що музеєфікація замкових комплексів є найефективнішим методом їх збереження в Україні. Вона визначає шляхи і методи її проведення, наголошує на тому, що слід відрізнити музеєфікацію пам'яток від пристосування під музеї: у музеєфікованій споруді колекції не розміщуються, вона сама набуває значення основного, а іноді єдиного експоната. Однак авторка занадто зосереджує увагу на теорії музеєфікації. Крім того, в роботі не чітко визначено хронологічні межі.

Роль державних органів влади, громадських організацій та наукових інституцій в увічненні козацтва та їх внеску у збереження пам'яток історії, археології та архітектури, пов'язаних з подіями козацької доби вивчено в роботі Ольги Олександровни Демиденко [3]. В дисертації з'ясовано основні напрями, форми, методи цієї діяльності та виявлено особливості пам'яткоохоронної роботи впродовж окремих етапів у різних регіонах країни. Автором виокремлено п'ять етапів увічнення та збереження пам'яток історії козацтва з середини 40-х рр. XX ст. до 2005 р., проведено систематизацію 1174 виявлених козацьких пам'яток за типами: замки, фортеці, монастирі, церкви, некрополі, одиночні поховання, зимівники, лінії укріплень, місця Січей, козацьких рад, битв, таборів, дислокації військ тощо.

О. О. Демиденко ретельно висвітлила підходи державних та громадських організацій до охорони козацьких пам'яток, однак мало уваги приділила діяльності зі збереження та увічнення козацької історії окремих аматорів, громадських діячів.

Наукова реконструкція розвитку пам'яткознавства в Автономній Республіці Крим протягом 1991–2006 років у контексті загальнодержавних пам'яткоохоронних процесів зроблена у дисертаційному дослідженні головного спеціаліста Республіканського комітету з охорони культурної спадщини при Раді Міністрів Автономної Республіки Крим (далі: АРК) Олександра Юрійовича Манаєва «Охорона та використання пам'яток історії та культури в Автономній Республіці Крим (1991–2006 рр.)» [6].

Спочатку автор розглядає специфіку різних видів об'єктів культурної спадщини й визначає фактори, які загрожують збереженню пам'яток. В основній частині роботи проаналізовано діяльність наукових, громадських, благодійних організацій у галузі охорони історичної спадщини АРК; визначено провідну роль спеціалізованих науково-дослідних інститутів, науково-проектних установ. Автор вперше узагальнив внесок Республіканського комітету АРК з охорони культурної спадщини, зазначив координуючу роль цієї установи в реалізації державної політики у сфері охорони пам'яток.

Окремо О. Ю. Манаєв проаналізував й узагальнив досвід пам'яткоохоронної діяльності історико-культурних заповідників АРК. Ним визначено основні напрями такої їх діяльності: облік пам'яток, здійснення охоронних археологічних досліджень, ремонтно-реставраційних робіт щодо охоронюваних об'єктів на території цих заповідників.

Характерною ознакою дисертаційних досліджень з охорони історико-культурної спадщини є розробка пропозицій ефективного збереження та раціонального використання пам'яток. Так, О. Ю. Манаєвим запропоновано конкретні шляхи оптимізації діяльності державних органів влади АРК в царині охорони культурної спадщини (проведення охоронних археологічних досліджень, розробка облікової документації на пам'ятки, активізація роботи з визначення земель історико-культурного призначення, охоронних зон). Практично значимі рекомендації подано О. С. Худолей стосовно встановлення чіткої процедури відшкодування збитків за пошкодження об'єктів культурної спадщини, популяризації пам'яток. Крім того, Г. О. Андрес в дисертаційній роботі запропоновано рекомендації, реалізація яких допоможе Україні досягти європейського рівня охорони культурної спадщини. Це об'єднання зусиль і ресурсів центральних і регіональних органів влади, недержавних організацій; впровадження системи для стимулювання надходження недержавних джерел фінансування на основі міжнародних стандартів; введення форм туризму, які стануть засобом економічного зростання регресивних регіонів та підтримки в них пам'яткоохоронної сфери; адаптація туристичного законодавства України до європейських вимог; спрощення формальностей для туристів, що подорожують між Україною та державами ЄС.

Особливе зацікавлення дослідників в останнє десятиріччя викликає суспільна діяльність щодо пошуку, вивчення і збереження археологічних, археографічних, архітектурних пам'яток у ХІХ – на початку ХХ ст. у межах окремих регіонів України. З цієї проблематики захищено докторська дисертація С. В. Гаврилюк «Становлення й розвиток історичного пам'яткознавства Волині, Холмщини і Підляшшя (ХІХ – початок ХХ ст.)» [8] та низка кандидатських дисертацій (В. С. Романовським, О. В. Хлівнюком, Є. С. Ярошенко). В роботах С. В. Гаврилюк та В. С. Романовського вперше в українській історіографії здійснено спробу цілісного дослідження процесу розвитку пам'яткознавства в окремих регіонах України, виділено його етапи, особливості, закономірності; напрямки, форми і методи діяльності владних структур, громадських, наукових, церковних організацій, окремих учених, діячів культури з охорони, використання, вивчення й популяризації нерухомих пам'яток.

У дисертаційному дослідженні Світлани Віталіївни Гаврилюк аргументовано термін «історичне пам'яткознавство», встановлено сутність та проаналізовано видозміну концептуальних підходів до поняття історичної пам'ятки, на підставі яких будувалося історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя ХІХ – початку ХХ століть. Авторкою суттєво доповнено, уточнено й виправлено розрізнені історичні відомості, спростовано деякі стереотипи та відкинуто окремі поверхові твердження, що наводяться з теми в науковій та науково-популярній літературі. С. В. Гаврилюк визначено внесок українських, російських і польських науково-громадських осередків, окремих дослідників у вивчення і збереження старожитностей Волині, Холмщини і Підляшшя. На основі архівних джерел вона уперше оприлюднила факти незаконного вивезення з Волині протягом зазначеного періоду церковних реліквій, простежила хід і наслідки реставрації давніх архітектурних споруд. Нові архівні джерела, видання наукових товариств, музейних закладів, праці учасників пам'яткознавчої діяльності, матеріали преси дозволили С. В. Гаврилюк довести вагому роль регіональної

пам'яткознавчої роботи XIX – початку XX століть у збереженні історичних реліквій, визначити її місце в українському національному відродженні.

Процес розвитку пам'яткознавства на Харківщині в XIX – на початку XX ст. досліджено у кандидатській дисертації Валерієм Станіславовичем Романовським [12]. В основу роботи покладено етапи розвитку пам'яткознавчої діяльності, зміст дослідження розкрито за хронологією. У підрозділах автор висвітлює окремі проблемні питання, притаманні для періоду, що розглядається. Ним висвітлено діяльність владних структур з охорони й використання пам'яток історії та культури, зародження наукового пам'яткознавства на Харківщині, суспільні умови розвитку пам'яткознавства, пам'яткознавчі дослідження наукових організацій та духовенства, проблеми охорони та популяризації культурної спадщини, розвиток досліджень пам'яток археології, історії, містобудування та архітектури, монументального мистецтва на початку XX ст. Разом з тим, автору треба було б більше приділити уваги характеристиці пам'яткоохоронної діяльності місцевих музеїв в окреслений час та подати це питання в окремому підрозділі.

Харківщині присвячена також і дисертація Інни Володимирівни Черникової [13]. Авторкою розглянуто охорону, вивчення та використання пам'яток історії та культури від часу повоєнного відродження пам'яткоохоронних інституцій і до їх остаточної ліквідації в ході сталінських репресій. Досліджуючи історію пам'яткоохоронного руху 1920–1941 рр. І. В. Черникова визначила основні етапи становлення, розвитку та занепаду харківських державних та громадських пам'яткоохоронних установ, критично проаналізувала причини ефективності та результативності роботи пам'яткознавців протягом 20-х рр. XX ст., визначила конкретні умови ефективної співпраці громадськості з пам'яткоохоронними установами краю. Особливістю роботи стало розкриття маловідомих сторінок трагічних біографій репресованих учасників пам'яткоохоронного руху Харківщини (співробітників музейних установ, пам'яткознавчих осередків), дослідження їхньої подальшої долі.

Вперше в українському пам'яткознавстві здійснено історичну репрезентацію процесу розвитку пам'яткоохоронної справи в Криму в 1887–1941 рр. у дисертаційному дослідженні О. В. Хлівнюка [14]. Ним досліджено основні закономірності, етапи роботи місцевих пам'яткознавчих осередків у справі виявлення й збереження пам'яток. Дисертант на підставі вивчення діяльності установ історико-пам'яткознавчого профілю, регіональних світських і церковних громадських організацій, матеріалів археологічних з'їздів подав процес формування інтересу до старожитностей регіону.

О. В. Хлівнюком детально висвітлено пам'яткоохоронну діяльність Таврійської вченої архівної комісії, Кримського товариства дослідників і любителів природи, кримських музеїв, церковно-краєзнавчих об'єднань та окремих служителів культури у дорадянський період. На основі вперше введених до наукового обігу матеріалів архівів України та Російської Федерації змістовно розкрито діяльність з охорони культурної спадщини з боку Кримського обласного комітету у справах музеїв і охорони пам'яток мистецтва, старовини, природи й народного побуту та Центральних державних реставраційних майстерень у радянський період.

О. В. Хлівнюк критично опрацював роботи найпомітніших репрезентантів вітчизняного криминологічного, пам'яткознавства, історичної науки: В. І. Акуленка, О. Л. Бертьє-Делагарда, П. І. Голландського, С. З. Заремби, Б. М. Засипкіна, Л. П. Коллі, Ю. А. Кулаковського, А. І. Маркевича, Ю. Ю. Марті, О. І. Полканова, О. Х. Стевена та інш., що дозволило всебічно, на міждисциплінарних засадах з'ясувати стан розроблення теми, творчо осучаснюючи їх теоретичні й методичні знахідки, запропонувати вельми несподіване бачення теми, переглянути усталені погляди, виявити при цьому некон'юнктурність і самостійність у судженнях.

Комплексне вивчення, наукове осмислення та реконструкція фактів і закономірностей процесу зародження, становлення і розвитку охорони культурних цінностей загалом на території України в ХІХ – початку ХХ ст. подано у дисертаційному дослідженні головного спеціаліста інформаційно-аналітичного відділу управління з питань внутрішньої політики Харківської обласної державної адміністрації Євгена Станіславовича Ярошенка [15]. Ним визначено чинники, які впливали на спеціальні дослідження пам'яток історії та культури України в першій пол. ХІХ ст.; обґрунтовано причини започаткування громадських утворень: наукових товариств, губернських вчених архівних комісій, церковних історико-археологічних комітетів, комісій, музеїв. Є.С. Ярошенко проаналізовано, з позицій сучасної історичної науки, основні форми та напрямки роботи пам'яткознавчих і пам'яткоохоронних інституцій щодо збору, дослідження та збереження пам'яток старовини України; з'ясовано роль окремих діячів науки і культури України в діяльності громадських та державних пам'яткоохоронних об'єднань.

Основні засади пам'яткоохоронної справи в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського у 1918 році досліджено у дисертаційній роботі Олени Анатоліївни Денисенко [9]. Нею висвітлено діяльність урядових структур в пам'яткоохоронній справі; проаналізовано основні напрямки і різноманітні форми пам'яткоохоронної діяльності державних органів і громадських організацій; простежено процес формування концептуальних засад в пам'яткоохоронній сфері; з'ясовано роль музеїв, архівів і бібліотек у збереженні пам'яток історії та культури; досліджено діяльність уряду П.Скоропадського щодо повернення національних реліквій в Україну. Узагальнення досвіду пам'яткоохоронної діяльності в Українській Державі дає можливість визначити шляхи його впровадження на сучасному етапі.

Безпосереднє відношення до пам'яткоохоронної тематики мають дисертаційні дослідження О. М. Присяжнюка [11] та О. В. Принь [10]. Присвячені вони одній проблемі у практично однаковий час – становленню і розвитку системи охорони культурної спадщини: Одеської області в 1944–2009 рр. (Присяжнюк О. М.) та Донбасу в 1945–1991 р. (Принь О. В.). Схожість досліджуваної проблеми обумовила й аналогічність тематичних аспектів роботи. Авторами розглянуто повоєнне відновлення та формування пам'яткоохоронної системи, подальшу її розбудову. Особливо проаналізовано діяльність зі збереження історико-культурної спадщини місцевих обласних організацій Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, наукових установ та вищих навчальних закладів. Більш докладно О. В. Принь розглянуто основні пам'яткоохоронні заходи Маріупольського, Донецького, Свердловського та Луганського краєзнавчих музеїв, які стали важливими осередками

пам'яткоохоронної роботи, сприяли збереженню національної самосвідомості широких верств населення, відігравали важливу роль у розвитку державної системи охорони регіону. О. М. Присяжнюк приділяє увагу дослідженням редакційних колегій пам'яткоохоронних видань (редакційної колегії тому «Одеська область» «Історії міст і сіл УРСР», одеського тому «Зводу пам'яток історії та культури Української РСР») у процесі систематизації інформації про пам'ятки історії та культури Одеської області. Крім того, ним охарактеризовано становлення та функціонування системи охорони пам'яток Одеської області за роки незалежності, розроблено рекомендації щодо поліпшення пам'яткоохоронної роботи в регіоні.

Охарактеризувавши автореферати дисертацій безпосередньо з охорони, вивчення та використання історико-культурної спадщини, історії пам'яткознавства, захищених протягом останніх десяти років треба зробити висновок про перевагу фактологічних досліджень, відсутність історіографічних праць. Фактично поза увагою історичних розвідок залишається історія охорони історико-культурної спадщини більшості регіонів України, як у дорадянський час, так і в ХХ столітті. Таким чином, проблема збереження історико-культурної спадщини в дисертаційних роботах тільки починає ставати предметом спеціальних досліджень.

Характерною рисою пам'яткоохоронних та пам'яткознавчих праць є залучення до наукового обігу невідомих і не використаних раніше джерел з питань охорони, вивчення та збереження пам'яток і пам'яткоохоронного руху на всій етнічній території України. Джерельну базу досліджень склали опублікована історико-краєзнавча спадщина пам'яткознавців, законодавчі акти, офіційно-діловодні матеріали, періодична преса, документи особистого походження. Застосування репрезентативної джерельної бази, в тому числі вперше введених до наукового обігу матеріали архівів України та Російської Федерації, що виникли у процесі діяльності пам'яткознавчих установ, окремих дослідників, забезпечили виконанні роботи неупередженістю, високим рівнем аргументованості.

Питання охорони історико-культурної спадщини стали складовою дисертаційних досліджень з розвитку історичного краєзнавства в другій половині ХХ ст. в Криму (Кармазіної Н. В.) [19], на Одещині (Щербини Н. Ф.) [22], Поділлі (Каньоса А. М.) [18], Полтавщині (Бесєдіної Н. В.) [16], Тернопільщині (Сеньківської Г. Я.) [21], Черкащині (Поставничої М. В.) [20], Чернігівщині (Ігнатенко М. М.) [17], які було захищено в останні роки. В зазначених роботах розглянуто здобутки та прорахунки державних органів влади з охорони історико-культурної спадщини, подано історію створення та діяльності місцевих організацій УТОПК, напрямки роботи з розвитку монументальної пропаганди, увічнення сторінок місцевої історії та культури, охарактеризовано підготовку «Зводу пам'яток історії і культури».

Основні шляхи виявлення старожитностей та форми роботи музеїв щодо опрацювання пам'яток і складання експозиційних розділів докладно подано у дисертації Кушпетюк О. І. «Історико-краєзнавча діяльність музейних закладів Волині другої половини ХІХ – початку ХХ ст.» [23]. Авторкою на конкретних документальних матеріалах розкрито вагомий внесок музейних працівників у справу збереження місцевих реліквій.

Окрему групу дисертаційних досліджень складають біографічні роботи про наукову діяльність з вивчення та збереження культурної спадщини відомих українських пам'яткоохоронців. Внесок академіка О. П. Новицького у вітчизняну науку та практику охорони та студювання рухомих і нерухомих пам'яток подано у дисертаційному дослідженні Олександра Івановича Бонь [24]. Автор акцентує увагу на формуванні світоглядних переконань ученого, прослідковує вплив на нього різних вітчизняних та зарубіжних наукових шкіл; досліджує науково-організаційну роботу О. П. Новицького по створенню музеїв, пам'яткоохоронних органів.

У дисертаційній роботі Філіппенка Ростислава Ігоревича «Життя, громадська діяльність і науково-історична спадщина професора Харківського університету Є. К. Редіна (1863–1908 рр.)» [25] визначено внесок вченого у дослідження історичних пам'яток візантійської та давньоруської культури та вивчення української церковної старовини. Автором подано діяльність Є. К. Редіна в Харківському історико-філологічному товаристві, як завідувача Музею витончених мистецтв та старожитностей, участь у Археологічних з'їздах.

Уперше комплексно та ґрунтовно проаналізовано пам'яткоохоронну, музейну та реституційну діяльність Ф. Ернста у дисертації Світлани Жоржівни Верезомської [26]. Нею доведено, цей пам'яткоохоронець, мистецтвознавець та музейник здійснив вагомий внесок у розбудову вітчизняної культури, зокрема формування колекцій художнього відділу Всеукраїнського історичного музею, збирання, дослідження й популяризацію художньої спадщини Т. Шевченка, Г. Нарбути та інших.

Наукова спадщина академіка М. Ф. Біляшівського та його діяльність у царині музеєзнавства, пам'яткоохоронного руху розглядається у дослідженні Людмили Валентинівни Дідух [27]. Автором з'ясовано, що позитивне вирішення основних проблем збереження вітчизняної історико-культурної спадщини вчений вбачав у виведенні їх на загальнодержавний рівень у контексті прийняття національного пам'яткоохоронного законодавства. У дисертації висвітлено активну роботу М. Ф. Біляшівського в різних пам'яткоохоронних інституціях.

Пам'яткознавчі пошуки й наукова спадщина О. Левицького впродовж останньої третини ХІХ ст. – перших двох десятиліть ХХ ст. стала об'єктом вишукувань Ірини Миколаївни Коробчук [28]. Нею досліджено діяльність О. Левицького з вивчення писемних пам'яток у складі Київської археографічної комісії, інших наукових інституцій, вплив такої співпраці на його становлення як ученого й популяризатора культурної спадщини та історії Правобережної України; проаналізовано джерельну базу і зміст наукових та публіцистичних історико-краєзнавчих праць О. Левицького, що стосуються пам'яток і минувшини Правобережної України; визначено роль наукової спадщини вченого в розвитку історичних і пам'яткознавчих студій Київщини, Волині та Поділля.

Дисертаційні дослідження, присвячені окремим аматорам пам'яткоохоронного руху, об'єктивно визначають їх місце й роль у царині збереження історико-культурної спадщини. Критичний аналіз діяльності пам'яткоохоронців, узагальнення їхнього позитивного досвіду в минулому дозволив авторам зробити не тільки теоретичні узагальнення, але й виробити на їх основі пропозиції щодо оптимальних

шляхів вирішення сьогоденних проблем дослідження, збереження та повернення національної історико-культурної спадщини.

Активізація досліджень у галузі пам'яткознавства, яка простежується в останнє десятиріччя, перш за все – в історико-пам'яткознавчих дослідженнях, є головним наслідком необхідності відродження духовності та багатовікової культури українського народу. Основні положення і висновки цих робіт можуть бути використані при розробці наукової концепції дослідження й збереження історико-культурної спадщини, в підготовці узагальнюючих праць з історії України, спеціальних курсів з пам'яткознавства, Зводу пам'яток історії та культури України. Опубліковані в дисертаціях рекомендації щодо оптимізації охорони історико-культурної спадщини дають можливість вивести цю сферу на якісно новий рівень.

Список літератури

1. Пам'яткознавчі студії в Україні: Теорія і практика / Ін-т історії України НАН України; Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПСК; Відп. ред. В. О. Горбик.– К., 2007.– 336 с.
2. Андрес Г. О. Охорона культурної спадщини України в контексті світових інтеграційних процесів (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) / Г. О. Андрес: Автореф. дис... канд. іст. наук / 26.00.05.– Музезнавство. Пам'яткознавство; НАН України; Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства.– К., 2010.– 20 с.
3. О. О. Демиденко Увічнення та збереження історії козацтва в пам'ятках культури України (1945–2005 рр.) / О. О. Демиденко: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України; НАН України. Ін-т історії України.– К., 2006.– 19 с.
4. Жукова О. В. Замкові комплекси ХІІ–ХVІІ ст. Хмельницької області на сучасному етапі: стан, проблеми збереження і використання / О. В. Жукова: Автореф. дис... канд. іст. наук: 17.00.08.– Музезнавство. Пам'яткознавство; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна.– Харків, 2007.– 21 с.
5. Корнієнко В. В. Історико-культурна спадщина та її використання в туристичній сфері України (1991–2007 рр.) / В. В. Корнієнко: Автореф. дис... канд. іст. наук / 07.00.01 – Історія України; НАН України; Ін-т історії України.– К., 2008.– 20 с.
6. Манаєв О. Ю. Охорона та використання пам'яток історії та культури в Автономній Республіці Крим (1991–2006 рр.) / О. Ю. Манаєв: Автореф. дис... канд. іст. наук / 26.00.05 – Музезнавство. Пам'яткознавство; НАН України; Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства.– К., 2008.– 20 с.
7. Худолей О. С. Трансформаційні процеси у сфері пам'яткоохоронної справи в Україні (1991 р. – початок ХХІ ст.) / О. С. Худолей: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля.– Луганськ, 2007.– 20 с.
8. Гаврилюк С. В. Становлення й розвиток історичного пам'яткознавства Волині, Холмщини і Підляшшя (ХІХ – початок ХХ ст.) / С. В. Гаврилюк: Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 – Історія України; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича.– Чернівці, 2003.– 39 с.
9. Денисенко О. А. Охорона і збереження пам'яток історії та культури в Українській державі (1918 р.) / О. А. Денисенко: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка.– К., 2002.– 19 с.
10. Принь О. В. Становлення і розвиток державної системи охорони культурної спадщини у Донбасі (1945 – 1991 рр.) / О. В. Принь: Автореф. дис... канд. іст. наук: 26.00.05 – Музезнавство. Пам'яткознавство; НАН України, Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства.– К., 2009.– 20 с.
11. Присяжнюк О. М. Становлення і розвиток системи охорони культурної спадщини Одеської області (1944–2009 рр.) / О. М. Присяжнюк; Автореф. дис... канд. іст. наук: 26.00.05 – Музезнавство. Пам'яткознавство; НАН України, Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства.– К., 2010.– 20 с.

12. Романовський В. С. Розвиток пам'яткознавства на Харківщині в XIX – на початку XX ст. / В. С. Романовський: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна.– Харків, 2007.– 19 с.
13. Чернікова І. В. Охорона, вивчення і використання пам'яток історії та культури на Харківщині (1920 – червень 1941 рр.) / І. В. Чернікова: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна.– Харків, 2007.– 21 с.
14. Хлівнюк О. В. Охорона культурної спадщини в Криму (1887– 1941 рр.) / О. В. Хлівнюк: Автореф. дис... канд. іст. наук: 26.00.05 – Музеєзнавство. Пам'яткознавство; НАН України; Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства.– К., 2009.– 20 с.
15. Ярошенко Є. С. Формування системи охорони культурних цінностей в Україні (XIX – поч. XX ст.) / Є. С. Ярошенко: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна.– Харків, 2004.– 18 с.
16. Беседіна Н. В. Розвиток історичного краєзнавства на Полтавщині (кінець 50-х – 80-і рр. XX ст.) / Н. В. Беседіна: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна.– Харків, 2002.– 17 с.
17. Ігнатенко М. М. Розвиток історичного краєзнавства на Чернігівщині у другій половині XX ст. / М. М. Ігнатенко: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна.– Харків, 2004.– 20 с.
18. Каньоса А. М. Наукові та громадські форми історичного краєзнавства на Поділлі (кінець 50-х – 80-і рр. XX ст.) / А. М. Каньоса: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України; Донец. нац. ун-т.– Донецьк, 2001.– 18 с.
19. Кармазіна Н. В. Розвиток історичного краєзнавства в Криму (1954–1991 рр.) / Н. В. Кармазіна: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України; Дніпроп. нац. ун-т.– Дніпропетровськ, 2006.– 19 с.
20. Поставнича М. В. Розвиток історичного краєзнавства на Черкащині в 50–90-х роках XX ст. / М. В. Поставнича: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна.– Харків, 2002.– 18 с.
21. Сеньківська Г. Я. Розвиток історичного краєзнавства на Тернопільщині (середина 40-х рр. XX – початок XXI ст.) / Г. Я. Сеньківська: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна.– Харків, 2009.– 20 с.
22. Щербина Н. Ф. Розвиток історичного краєзнавства на Одещині (1944–1991 рр.) / Н. Ф. Щербина: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова.– Одеса, 2007.– 21 с.
23. Кушпетюк О. І. Історико-краєзнавча діяльність музейних закладів Волині другої половини XIX – початку XX ст. / О. І. Кушпетюк: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича.– Чернівці, 2001.– 21 с.
24. Бонь О. І. Академік Олекса Петрович Новицький як історик культури, організатор пам'яткоохоронного та музейного руху / О. І. Бонь: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна.– Харків, 2000.– 20 с.
25. Філіппенко Р. І. Життя, громадська діяльність і науково-історична спадщина професора Харківського університету С. К. Редіна (1863 – 1908 рр.) / Р. І. Філіппенко: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 – Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни; Укр. НДІ архів. справи та документознавства.– К., 2004.– 18 с.
26. Верезомська С. Ж. Ф. Ернст у пам'яткоохоронному русі України 1917–1933 рр. / С. Ж. Верезомська: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна.– Харків, 2005.– 17 с.
27. Дідух Л. В. Академік М. Ф. Біляшівський у науковому, культурному та громадському житті України (кінець XIX – перша чверть XX ст.) / Л. В. Дідух: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України; Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.».– К., 2005.– 17 с.
28. Коробчук І. М. Культурна спадщина та історія Правобережної України у наукових студіях Ореста Левицького / І. М. Коробчук: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки.– Луцьк, 2009.– 20 с.

Кармазина Н. В. Вопросы охраны историко-культурного наследия Украины в диссертационных исследованиях последних лет / Н. В. Кармазина // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Исторические науки». – 2010. – Т. 23 (62), № 1 : спецвыпуск «История Украины» – С. 88–99.

В статье раскрыты приоритеты современных исторических исследований, учитывая отраслевой подход. Осуществлена попытка научной классификации диссертаций по вопросам охраны историко-культурного наследия по проблемно-тематическому признаку. Охарактеризованы диссертационные исследования на основе анализа их предмета, цели, основного содержания, научной новизны и практического значения.

Ключевые слова: диссертационные исследования, охрана историко-культурного наследия, памятники истории и культуры, памятникоохранительные проблемы, памятниковедение.

Karmazina N. V. Questions of preservation of historical and cultural heritage of Ukraine in dissertation researches of the last years / N. V. Karmazina // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Historical Science. – 2010. – Vol. 23 (62), No 1 : “History of Ukraine”. – P. 88–99.

Priorities of modern historical researches are exposed in the article, taking into account branch approach. The attempt of scientific classification of dissertations is carried out on questions of preservation of historical and cultural heritage on a problem-thematic sign. Dissertation researches are described on the basis of analysis of their object, aim, basic maintenance, scientific novelty and practical value.

Keywords: dissertation researches, preservation of historical and cultural heritage, monuments of history and culture, monument studying.

Поступила в редакцию 01.10.2010 г.